

f.Kr., så Kitchen, Millard) utifrån arkeologi och egyptisk kronologi under mellersta riket, samt geopolitik som i 1 Mos 14; och MB II BC (1750-1550 f.Kr., så Mazar) utifrån Mari/Nuzi-arkiven, blomstrande stadskulturer och Hyksos-dynastin.

(3) En sen datering till det andra årtusendet, cirka 1250–1150 f.Kr. (så Aharoni, Herzog) utifrån utgrävningar i Beer Sheba (inga fynd från MB) och anakronismer i 1 Mos.

(4) En extremt sen datering till persisk och grekisk period, mellan 400–165 f.Kr. (så Thompson, Van Seters) utifrån formkritik och strukturalistisk analys, folksägnor och JEPD-hypotesen.

Till dessa fyra dateringsalternativ hör också motsvarande förslag gällande nedskrivningen av patriarkhistorien, alltifrån Mose (en tidig datering till 1500 f.Kr.) via monarktiden till exil- eller postexilisk tid, dateringar som också får olika konsekvenser vad gäller uppfattningen om patriarkernas relation till historia som verklighet i tid och rum. Tidiga dateringar bekräftar sambandet medan senare ser berättelserna antingen som minnen (med oklar status) eller som resultatet av skapandet av en ”religiös historia” där kopplingen till verklighet i tid och rum inte finns med.

Prices framställning förordar genomgående en tidig datering och han utvecklar denna i detalj. Även den som är disponerad till att inte i förväg hålla med honom torde uppskatta denna klara och jordnära faktapresentation som objekt för begrundan. Den som redan delar hans uppfattning torde styrkas av den.

Bo Krister Ljungberg, Knivsta

KARL OLAV SANDNES

Paul Perceived: An Interactionist Perspective on Paul and the Law

WUNT I 412, Tübingen: Mohr Siebeck, 2018, Inbunden, 260 sidor,

SEK 1341, ISBN: 978-3-16156-101-6

Med denna bok ger Karl Olav Sandnes ett bidrag till den omfattande debatten om Paulus och lagen. Författaren hävdar att diskussionerna om Paulus, inte minst i frågor om lagen, har varit alltför begränsade. Apostelns egna ord har, enligt Sandnes, betraktats som den enda legitima ut-

gångspunkten för en analys av Paulus teologi. I *Paul Perceived* vill han därför komplettera denna diskussion utifrån ett interaktionistiskt perspektiv, vilken kan sammanfattas i frågan: Hur såg andra personer på Paulus?

I bokens inledande kapitel presenterar Sandnes en skiss av de senaste decenniernas utveckling inom Paulusforskningen med fokus på ”det nya perspektivet” och ”Paul within Judaism.” I anslutning till detta skriver han fram sin egen metod. Sandnes framhåller att receptionen av Paulus börjar samtida med aposteln själv och att hans brev i stor utsträckning karaktäriseras av sin ”dialogiska natur” (eng. ”dialogical nature”, 8). Det innebär att vi redan i breven kan uppfatta hur Paulus tolkas och tas emot i sin samtid, både genom direkt polemik och citat av motståndare och mer implicit genom hänvisningar till ”några” (τινες), eller genom bruket av diatriber. Sandnes konstaterar vidare att metoden som används i boken ligger nära frågor inom det sociologiska fältet, inte minst identitetsforskning. Från denna disciplin hämtar författaren insikter om betydelsen av konflikter och relationer i formandet av social identitet. Vidare lyfter han in frågor om multipla identiteter och argumenterar utifrån detta att judendomen vid Paulus tid bör betraktas ur både etniska och religiösa perspektiv.

I bokens andra kapitel skriver Sandnes ut sin egen hållning när det gäller Paulusforskningen. Författaren går i dialog med flera samtida forskare, framförallt inom ”Paul within Judaism.” Här problematiseras bland annat idén om att Paulus enbart riktar sig till icke-judar och att hans budskap därmed inte har någon relevans för judar. Sandnes håller med om att breven framförallt är riktade till icke-judar, men argumenterar för en distinktion mellan *mottagare* och *horisont*. Kortfattat argumenterar han för att Paulus budskap är relevant för såväl judar som icke-judar, med andra ord en relativt klassisk hållning. Sandnes framhåller även Damaskushändelsen som central för formandet av Paulus teologi.

I bokens tredje kapitel riktas fokus mot Galaterbrevet där vi, enligt författaren, hittar de tidigaste reaktionerna mot Paulus syn på lagen. Kapitlet kretsar kring tre texter (Gal 2:17; 3:21; 5:11) vilka diskuteras

utifrån idén om Paulusbrevens dialogiska natur. Här utvecklar Sandnes även sin metod genom att resonera kring möjligheten att *spgelläsa* breven. Han utgår från sju kriterier föreslagna av John Barclay, bland andra frekvens ("frequency"), tydlighet ("clarity") och historisk rimlighet ("historical plausibility"). Att tillämpa spegelläsning på Paulus brev är i någon mån en nödvändighet för att förstå den historiska och retoriska situationen. Det är samtidigt en grannlaga uppgift som ställer tolkaren inför svåra ställningstaganden. Här finns en av de stora utmaningarna i Sandnes angreppssätt. Avsnittet om Gal 3:21 är ett exempel där Sandnes resonerar om huruvida Paulus citerar motståndare eller uttrycker sig med egna ord. Författaren tonar ned betydelsen av att avgöra detta och konstaterar: "Galatians 3:21 is less clear than Gal 2:17 on whether it is a citation or Paul's own inference.... If it is Paul's inference, he made it because he was confident that this question would arise anyway. Hence, it is hardly of primary importance if Paul here voices what others have said about his theology, or if he only imagines this objection" (81).

Det fjärde kapitlet ägnas åt Romarbrevet, särskilt Rom 3:1–8. Sandnes hållning är att Rom 3:8 ger en inblick i rykten och åsikter som fanns gällande Paulus evangelium. Det är svårt att avgöra om de "några" (τινες) som nämns syftar till specifika motståndare eller mer allmänt till kritik som florerar. Oavsett fungerar Rom 3:8, enligt Sandnes, som en grund för att förstå resten av brevet som en dialogiskt präglad text. Han resonerar kortfattat om Rom 6–8 och 9–11 innan 16:17–20 diskuteras mer ingående. Verserna anses vara en interpolation, men är ändå relevanta i att ge en bild av reaktionerna mot Paulus. Vidare ses apostelns omsorg om sina judiska stamfränder i brevet som ett argument för att Paulus horisont är vidare än den övervägande icke-judiska gruppen av mottagare i Rom.

I kapitel fem skiftar boken fokus och riktar in sig på Paulus historiska kontext. Sandnes identifierar tre områden där Paulus går i dialog med andra samtida uppfattningar. För det första handlar det om huruvida icke-judar ska omskära sig. Författaren betonar att omskärelsen hade en etnisk betoning, men även var nära sammankopplad med moral.

Detta leder vidare till det andra området, nämligen lagen som ett motgift mot synden. Här betonas att lagen, inklusive omskärelsen, var en förutsättning för självkontroll och god moral. Det tredje området var frågan om Abrahamsberättelsen. I kontrast till den gängse bilden av berättelsen som enhetlig och sammanhållen delar Paulus upp den i, å ena sidan, Abraham som får löftet (1 Mos 12) och räknas som rättfärdig (1 Mos 15) och, å andra sidan, Abraham som omskär sig (1 Mos 17) och är lydlig när han prövas att offra sin son (1 Mos 22).

I bokens sjätte kapitel breddar Sandnes bilden av Paulus genom att lyfta in de handlingar som beskrivs i 2 Kor 11:24. Aposteln ord om att han ”fem gånger fått fyrtio minus ett slag” vittnar om bestraffning från de judiska myndigheterna. Sandnes framhåller att beskrivningen i grunden ska betraktas som korrekt och att anledningen till bestraffningarna är lagrelaterade. Han vänder sig emot dem som menar att det handlar om ett straff för apostasi, då de snarare vittnar om att Paulus befinner sig inom det judiska sammanhanget.

Sandnes angreppssätt i *Paul Perceived*, alltså att primärt utgå från andras syn på aposteln, innebär att Apostlagärningarna får en given roll. Kapitel sju ägnas helt åt denna skrift, vilken författaren beskriver som ett försvar för Paulus mot den kritik som fanns, inte minst gällande lagen. Porträttet av Paulus syn på lagen präglas enligt Sandnes av ambivalens (”ambiguity”). Judar ska fortsatt leva efter lagen medan icke-judar bara ska hålla sig till de delar som fastslås i apostlamötet (Apg 15). Frälsningen fungerar samtidigt på samma sätt får båda grupperna, alltså: Kristus är avgörande. Sandnes skriver här ut sin kritik mot ”Paul within Judaism” och framhåller bland annat att Paulus i Apostlagärningarna anklagas för att uppmuntra judar att inte omskära sig. Detta utmanar synen på att han bara riktade sig till icke-judar.

Bokens sjunde och avslutande kapitel presenterar en syntes av bokens innehåll. *Paul Perceived* är på det hela taget en välskriven, intressant och viktig bok. Med hjälp av det interaktionistiska perspektivet belyses frågor rörande Paulus och lagen på delvis nya sätt.

Formatet är koncist och relativt lättillgängligt. Det koncisa formatet är också en utmaning, vilket Sandnes själv noterar vid flera tillfällen.

Ambitionen är inte att summera Paulus syn på lagen, utan att lyfta fram andras röster om aposteln. Boken kan i den meningen beskrivas som heuristisk, vilket öppnar för fortsatta studier och förfining av de metoder som används. Författaren noterar själv att de kriterier för spegelläsning som tillämpas, vilka hämtas direkt från John Barclay, kan ifrågasättas och problematiseras (207). Vidare kan vi notera att en av förtjänsterna med *Paul Percieved*, nämligen att Apostlagärningarna ges en betydande roll, hade behövt en mer omfattande diskussion gällande vilka texter som är relevanta och hur skriften relaterar till Paulus. Sammanfattningsvis är *Paul Perceived* en viktig och intressant bok vilken alla som är intresserade av Paulus och lagen bör läsa.

Ludvig Nyman, Örebro teologiska högskola

MATTHEW J. SURIANO

A History of Death in the Hebrew Bible

Oxford: Oxford University Press, 2018, Hardback, 312 pages

£71, ISBN: 978-0-19084-473-8

The present study is the outcome of long time research by Matthew J. Suriano (University of Maryland). With this book, he emerges as one of the leading experts on the topic of afterlife and death in Ancient Israel. The immensely fascinating study brings together archaeological data as well as study of a number of Hebrew Bible texts.

An introduction (1–38) outlines various problems connected with the study of afterlife in Ancient Israel. One of the keys to understanding the concept of death is that the burial was an act of taking care of the dead, and with this in mind Suriano underlines that we should understand death in Ancient Israel as *relational*. The purpose of the burial and of the care for the dead was to set the dead in relation to both the living and to the ancestors, which the dead would hope to eventually reunite with. The burial also sought to ensure the relation of the dead to YHWH. As such, the burial can be described as a *ritual* with a specific purpose. As an overarching concept, Suriano uses *discourse*, here in the sense of “how the living spoke of the dead,” which can be examined through the “language, social institutions, and cultural practices” (35) of